

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Ülker, H. (2019). "Osmanlı Özbekistan Siyasi İlişkileri (1514-1873)", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (4): 3977-4006.

Geliř Tarihi / Received Date: 6 řubat 2019

Kabul Tarihi / Accepted Date: 9 Nisan 2019

Araştırma Makalesi

OSMANLI ÖZBEKİSTAN SİYASİ İLİŞKİLERİ (1514-1873)

Halil ÜLKER

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

efrasyap77@hotmail.com

ORCID: 0000-0001-6750-7808

Öz

Özbek Hanlıkları, dönemin en güçlü İslam devleti ve Sünni Müslümanların halifesi olması dolayısıyla Osmanlı Devleti'nden başta siyasi olmak üzere; askerî, dinî, sınaî vb. konularda yardım istemişlerdir. 1514-1873 tarihleri arasında üç Özbek hanlığı da Osmanlı Devleti'nin desteğini sağlamak amacıyla İstanbul'a defalarca elçilik heyeti göndermişlerdir. Osmanlı Devleti'ne gelen elçilik heyetleri önce Osmanlı sultanına bağıllıklarını bildirmişler ardından da sultandan siyasi, askerî, dinî, sınaî vb. isteklerini gerçekleştirilmesini rica etmişlerdir. Osmanlı Devleti, Özbek hanlıklarının siyasi isteklerine başlarda destek olmuş ancak ilerleyen dönemlerde Türkistan hanlıklarının birbirleriyle olan mücadelelerine etki ederek Müslüman cemaatin zarar görmesi dolayısıyla, daha da ileriki dönemlerde ise Rusya ile aralarındaki barışı bozacağı endişesi ile ihtiyatlı yaklaşmıştır. Osmanlı Devleti, askerî, dinî, sınaî alanlardaki diğerk istekleri yerine getirmeye çalışmış, ancak Özbek hanlıkları ile mesafenin uzaklığı ve dış politikadaki sıkıntılar sebebiyle bunu da tam anlamıyla gerçekleştirememiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Özbek Hanlıkları, Hive, Hokand, Buhara

POLITICAL RELATIONS BETWEEN OTTOMAN AND UZBEKISTAN (1514-1873)

Abstract

Since the Ottoman State was the most powerful Islamic state of the time and the caliph of Sunni Muslims, the Uzbek Khanates have asked for help from the Ottoman State in mainly political, military, religious, industrial, etc. issues. Between the years 1514-1873, all the three Uzbek Khanates sent embassy delegations to Istanbul in order to provide the support of the Ottoman State. The embassy delegations which arrived to the Ottoman State, first reported their devotion to the Ottoman sultan and then, they requested from the sultan that their political, military, religious and industrial demands be fulfilled. The Ottoman State initially supported the political demands of the Uzbek Khanates, however, cautiously approached in the later periods, due to the damage of the Muslim community by influencing the struggle between Turkestan Khanates, and in the further periods, due to concerns about disrupting peace with Russia. Ottoman State tried to fulfill other demands in military, religious, industrial areas, however, has not been able to fully realize this because of the distance to the Uzbek Khanates and the distress of foreign policy.

Key Words: Uzbek Khanates, Hive, Hokand, Bukhara, Ottoman State

1. GİRİŐ

Tarihi kaynaklara ve yazışmalara göre; Özbek hanlıklarıyla Osmanlı devleti arasındaki ilişkiler Sultan II. Beyazid döneminde başlar, Yavuz Sultan Selim döneminde kurumsallaşır, Kanuni Sultan Süleyman döneminde ise zirve yapar. Kaynaklar incelendiğinde Osmanlı Devleti ile Özbek Hanlıkları arasındaki ilişkilerin, genel olarak İran ile yaşanan

mücadelelerde üst seviyeye çıktığını görmekteyiz. Daha çok Abbasi'ler döneminde, Türkistan Müslümanlarının devletlerinin başlarına geçtiğini, Halifenin onayladığını gösteren bir belge niteliği taşıyan "Menşur" benzeri bir tanınma isteğinin Halifeliğin Osmanlı'ya geçmesinin ardından Osmanlı Devletinden de beklendiği görülmektedir.

Elçi olarak görevlendirilen kişilerin elçilik görevlerinin dışında, Hac farızasını yerine getirdiği, Osmanlı Devleti başkentine geldiklerinden Hac yolculuğuna çıkacakları süreye kadar geçen zaman da Sadaretin uygun gördüğü yerlerde; masraflarının tamamının saray tarafından karşılanarak misafir edildikleri, hatta bazen bir yılı aşkın zamanda İstanbul'da kaldıkları yazışmalardan anlaşılmaktadır.

Mektuplarda ilerleyen dönemde Rusya'ya karşı ancak, başlangıçta ve uzunca bir süre İran'a karşı askeri ve siyasi destek isteme, bu durumun dışında dönem-dönem kültürel ilişkilerin de olduğu görülür. Bunun yanı sıra; belirli dönemlerde yaşanan iç iktidar mücadelelerinin düzenleyicisi rolünün de Osmanlı Devletine verildiğini, Hatta Buhara emiri Muhammed Masum Han (Atalık Şah Murad) döneminde Osmanlı Şehzadesinin veya tecrübeli bir eyalet idarecisinin gönderilmesini talep etmek suretiyle Türkistan'ın Osmanlı himayesine alınmasını dileyen yazışmalar olduğunu görüyoruz.

Ancak her iki tarafında ilişkilerinde dini gibi gözükmesine rağmen, aslında siyasi çıkarlarına göre davrandıkları da yazışmaların ve verilen cevapların içeriğinden anlaşılmaktadır.

Bu durumda; tarafların çıkar çatışmaları dolayısıyla her iki tarafı da zayıflıktan ve ortak düşmanlara karşı (Rusya ve İran gibi) yenilmekten kurtaramamıştır.

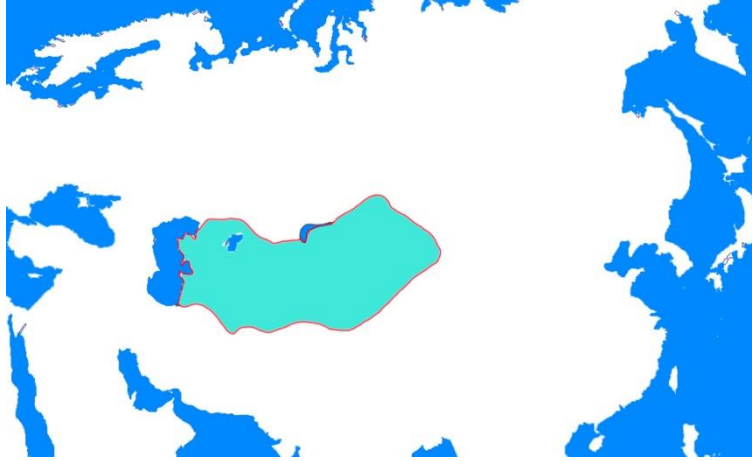
1. TÜRKİSTAN'IN GENEL DURUMU

1.1. Türkistan Kavramı

"Türk ili" anlamına gelen 'Türkistan', İran kaynaklarına göre Horasan'daki 'Mezdûran' geçidi ve Kûhzar Mescit Dağları'nın kuzey tarafına efsanevi çağlardan beri verilen addır. Sâsâniler ve ilk dönem İslam Devletleri çağından başlayarak "Türkistan" adı, Mâveraünnehir (şimdiki Özbekistan)'in doğusundaki dağlıklara ve kuzeyindeki ülkelere, bilhassa Doğu Türkistan ile şimdiki Kırgızistan ve Kazakistan ülkelerine verilmiştir. Türkistan, Avrupa-Asya kıtasının bulunduğu merkezin batısında, merkezi bir kısımda büyük bir alanı işgal eden, eskiden beri Turan veya Türkistan diye isimlendirilen bölgedir ki, bu da genel olarak 'Türklerin yurdu' anlamına gelmektedir (Macit, 2008)

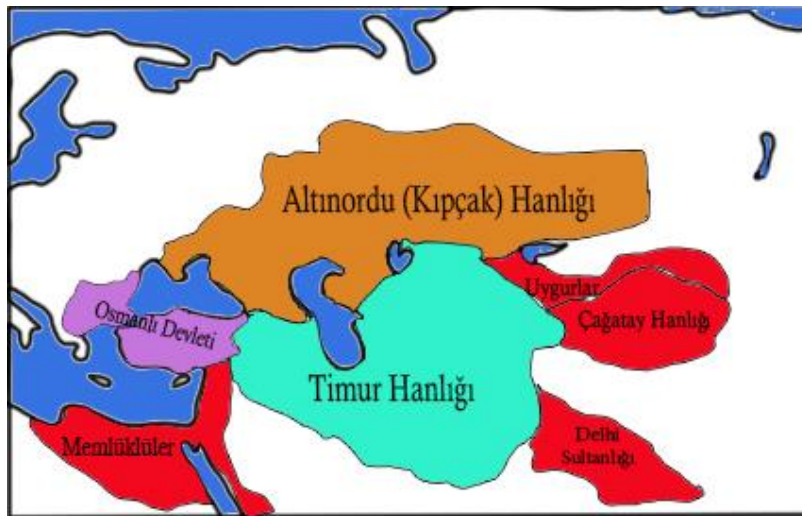
Doğal coğrafyası, etnografik ve tarihi manasıyla Türkistan'ın hudutları şöyledir: Güneyden Gürgan Nehri, Horasan Dağları, Kopet Dağı, Kûhi Baba, Mezduran, Tapcak ve Ak

Dağları, Hindukuş Sırtları, Mustag-Kuenker Sıradağları; doğudan, Doğu Türkistan'ın doğu hudutları, Sucav civarında 98°50' kuzey paraleli, 40°50' doğu meridyeni noktası; kuzeyden Cungarya ve Kazakistan'ın kuzey hudutlarını meydana getiren İrtiş Havzası ve Aral-İrtiş su ayırımı hattının kuzey yamaçları; batıdan Kuzey Ural Dağı, Yayık Nehri, İdil'in denize döküldüğü yer olan Bökey Orda ve Hazar Deniziyle çevrilidir. Yüzölçümü altı milyon kilometrekare civarındadır.

(13. yüzyıl Türkistan Haritası (Halil Ülker Tarafından çizilmiştir.))

Türkistan; Batı Türkistan, Doğu Türkistan, Afgan yahut Güney Türkistan ve İran Türkistan'ı olmak üzere dört bölüm halinde incelenir. Batı Türkistan, Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan, Kırgızistan, Kazakistan; Doğu Türkistan Çin Halk Cumhuriyeti; Güney Türkistan, Afganistan; İran Türkistan'ı da İran hudutları içindedir. Güneydeki Afgan Türkistan'ı; Afganistan'ın kuzeyinde bend-i Türkistan ve Hindukuş dağ sırası önünde Seyhun Vadisine ve Batı Türkistan Çukureli'ne doğru uzanan alçak sahadır. Afgan Türkistan'ının en büyük şehri Mezar-ı şeriftir. İran Türkistan'ı; İran'ın Estarabad ve Dereğiz vilayetlerini içine alır.

(1400'lerde Türkistan Haritası (Halil Ülker Tarafından çizilmiştir.))

1.2. 1500'lü Yıllarda Türkistan

Türkistan coğrafyası 1500'lü yılların başında Altınordu Devleti ve Timur Devleti'nin yıkılmasıyla birlikte parçalara ayrılmış, soybağlı pek çok devletçiğin oluşmasına ve bu oluşan devletçiklerin birbirleriyle mücadelelerine sahne olmuştur. Timurlular Devletini yıkarak Türkistan'a hâkim olmaya çalışan Özbekler kısa bir süre bu hayale ulaşmış olsalar da Şeybani Han'ın ölümünden sonra birbirlerine düşecek ve kısa zaman zarfında Hive (Harezmi) (1511'de), Buhara (1500'de), Hokand (1700'de) hanlıkları isimleriyle üçe bölüneceklerdir. Hanlıkların içinde en eskisi olan Buhara'nın üç, Hive'nin iki, Hokand'ın bir milyon civarında nüfusu vardır (Saray,2017). Safaviler, Çin ve Rusya gibi güçlü devletlere karşı muazzam zaferler kazanmış, başarılı olmuş olan Özbek Hanlığı; tebaası olmaya çalıştığı Osmanlı Devleti'nin kardeşçe yaptığı nasihatleri dinlemeyerek birbiri ile iktidar mücadelelerine girmiş ve yıkılışlarının ayak seslerini duyurur olmuştur.

2. Özbek Adı ve Özbek Hanlığının Kuruluşu

Moğol Devleti'nin dört ulusundan ilk devlet kuranı Cuci (Coçi) Ulusudur. Cuci Han'ın 1227 yılında ölümünden sonra, ikinci oğlu Batu (Sayın) Han'a Akordu Hânedanı'nı (1227--1360), büyük oğlu Orda-İçen Han'a da Gökordu Hânedanı'nı (1227-1329) kurdurmak suretiyle Cuci ulusunun Cengiz Han tarafından yeniden teşkilatlandırıldığını görüyoruz. Bu Türk devlet geleneğindeki çift başlı kartal ile sembolize edilen ikili teşkilatlanmadan başka birşey değildir. Çünkü Cengiz Han, Orda-İçen Han'ı Batu (Sayın) Han'a tâbi kılmıştı. Daha sonra Akordu Hânedanı, Altınordu (Ordu) diye şöhret kazanacak ve bu isim, Cuci ulusunda üstün hâkimiyeti temsil eden siyasî yapının adı olacaktır.

Orda-İçen Han soyundan Mübarek Hoca, 1328-1329 yıllarında, Sığınak şehrinde kendi adına paralar bastırmak suretiyle bağımsızlığını ilân edince, Sayın Han soyundan gelen Altınordu hükümdarı Özbek Han (1313-1340), bu isyan hareketini çok şiddetli bir şekilde bastırmış, Gökordu Hânedanı'nı ortadan kaldırmıştır. Ancak, 1360 yılında Berdi Bek Han'ın (1337-1360) ölümü ile de Sayın Han Sülâlesi sona erecektir. Bu tarihten sonra Cuci Han'ın beşinci kuşak torunu olan Şiban (Şeyban) Han ile on üçüncü oğlu Togay Timur neslinden gelenler güç kazanmışlardır (Gündoğdu, 2002).

2.1. Özbek Adı

Ebulgazi'nin nakline göre; il ve ulusunu İslâm'a sokması sebebiyle Özbek Han devrinden başlayarak bütün Cuci iline Özbek ili denilmiştir. XIV. asır Farsça tarihi kaynaklarda da Özbek Han'dan sonra Cuci ulusuna Özbek ulusu denilmeye başlandığını gösteren kayıtlara rastlanılmaktadır.

(Şeybani Özbek Hanlığı kuruluşunda Türkistan Haritası (Halil Ülker Tarafından çizilmiştir.))

Bunlardan ilki olan Hamdullah Kazvinî'nin Tarihi Güzîde'sinde Özbek Han'ın 1335 yılı sonrasındaki Kafkas Seferi'nden bahsederken askerlerine Özbekiyan, Cuci iline de memleket-i Özbekî tabirleri kullanılmaktadır. Tarihi Güzîde'ye ek yazan Kazvinî'nin oğlu Zeyneddin ve Altınordu, özellikle Bulkak Devri, hakkında kıymetli bilgiler veren Mu'inniddin Natanzî, açık bir şekilde Özbek Ulusu tabirini, yeri geldikçe Özbek Han Devriylesınırlı olmamak üzere, kullanmışlardır. Timur Devri tarihçisi Nizameddin Şâmî, doğrudan Özbek adını kullanmakla beraber o bu adla Cuci ili ve ulusunun belirli bir kısmını kastetmektedir ki, bu kısım ise Şiban ulusudur. İşte, Özbek adını Özbek Han ile irtibatlandırılan yaygın görüşe yapılan itirazlar bu noktada olmaktadır. Bu hususta en ciddi eleştirinin sahibi A. A. Semenov'a göre; Özbek adı Akordu çevresinde doğmuş ve kullanılmıştır. Özbek-Han ise Gökordu yani Altınordu hanıdır.

Çağdaş Özbek tarihçiler arasında da biraz da Sovyet Dönemi'nde Suni bir Özbek milleti teşkil etme gayretlerinin bir neticesi olarak, Semenov'un görüşünü paylaşanlar bulunmaktadır. Özbek adının Özbek Han ile irtibatlandırılmayacağını ilk iddia edenlerden olan N. Veselovskiy, Hive Hanlığı tarihine ait eserinde buna, sanki Kazak adı ile Özbek adının izahlarının aynı olması gerektiği gibi bir yanlış kanaatle; hangi han şerefine Kazakların bu adı aldıklarını sorarak itiraz etmekte ve bu adı; kendi başına buyruk, müstakil demek olan kelime manasıyla izaha çalışmaktadır. (Gündoğdu, 2002).

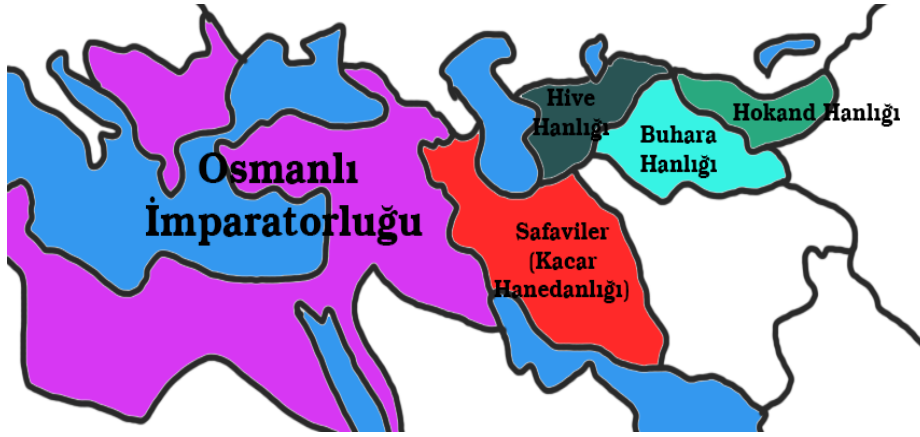
2.2. Özbek Hanlığının Kuruluşu

1428'de Şiban soyundan Cumaduk Han'ın yenilgiye uğraması ve öldürülmesinden sonra, Şiban soyundan olan Ebülhayır b. Devlet Şeyh; Kiyat, Mangıt, Dürman, Kuşçı, Nayman, Karluk gibi Özbek kabile liderlerinin, özellikle Mangıt/Nogay beylerinin desteği ile 1429'da Şiban ulusunun merkezi olmuş olan Tura/Tümen şehrinde han ilan edilmiştir.

Özbek konfederasyonunun merkezinin aşağı Sir Derya boylarına kayması, Özbeklerin ve Ebülhayır Han'ın Timurlu idaresi ile yakın ilişkiler kurmasına, özellikle Ebülhayır Han'ın Timurlu idaresindeki hâkimiyet ve taht mücadelelerine katılmasına yol açmıştır. Dönemin kaynaklarına göre, Ebülhayır Han, Timurlu Ebu Said'in 1451'de Semerkant tahtına geçmesine yardımcı olmuştur. Hatta bu yardımın karşılığında Ebülhayır Han, Uluğ Bey'in kızı Rabia Sultan ile evlenmiş, bu evlilikten Süyünc ve Köçküncü Sultan doğmuştur.

1450'lerde, Tarih-i Reşidi'nin yazarı Mirza Haydar Duglat'a göre Tokay Temür neslinden Barak Han'ın oğulları Kirey (Giray) ve Canibek Sultanlar, Ebülhayır Han'ın merkezi otoritesine tepki olarak, kendilerine katılan Özbek boylarıyla birlikte Ebülhayır Han'ın konfederasyonundan ayrılmışlardır. Bu tarihten itibaren bu sultanlar ve ona katılan Özbek boyları "kendi başına", "bağımsız" anlamlarına gelen Kazak olarak adlandırılmıştır (Schubel-Kılıç, TARİHSİZ).

2.3. Özbek Hanlıkları Haritası

(Özbek Hanlıkları Haritası (Halil Ülker Tarafından çizilmiştir.))

3. Osmanlı Devleti'nin Özbek Hanlıkları İle İlişkileri

3.1. Kanuni Sultan Süleyman Öncesi Özbek Hanlıkları – Osmanlı Devleti İlişkileri

Türkistan'da Timurlu hâkimiyetine son veren Muhammed Şeybani Han (1451-1510) önderliğindeki Özbekler Osmanlı devleti ile sıkı ilişkiler kurmuş hatta 1500 lü yıllarda siyasi alanda bir nevi işbirliğine dönmüştür. Osmanlı Türkleri ile Türkistan Türkleri (Özbekler) arasındaki bu siyasi işbirliği bilhassa Şii İran'a karşı olmuştur (Kılıç, 1999: 523-534).

Ahat Andican, Osmanlı'dan Günümüze Türkiye ve Orta Asya isimli eserinde; Safavi devleti hükümdarı Şah İsmail'in Muhammed Şeybani Han ile 1510 tarihinde yaptığı savaşı¹

¹ Joseph von Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, (Yirmiikinci Kitap) c:4, Sf: 127 de olayı şöyle anlatıyor:

“Şah İsmail, 1510 senesi yazı esnasında askerini -Timur'un torununun oğlu olan Hüseyin Baykara'ya âit. ve Ceyhun'un beri tarafındaki memleketleri fethederek hükümranlık sahasını genişletmiş olan- Özbekler Hânı Şibek'e karşı götürdü. İsmail, pek kat'i olmayan birkaç muharebeden sonra düşmanın Önünden kaçır gibi görünerek onu bir pusuya getirdi; onbeşbin süvari

kazandığını ve Muhammed Şeybani Hanı öldürerek kafa derisinin samanla doldurulmuş içini Sultan 2. Beyazid'e gönderecek kadar fütursuzlaştığını yazmaktadır. Bu durum kaydedilmiş herhangi bir yazışma olmasa dahi Sultan 2. Beyazid'in Özbek hanı Muhammed Şeybani'yi tanıdığını ve ilişkilerinin olduğunu göstermektedir (Andican, 2009).

(İran İsfahan'da bulunan 40 sütun sarayı süslemelerinden, Şah İsmail'in Muhammed Şeybani Han'ı savaşta öldürüşünü tasvir eden minyatür (Davani, Hatam, 2018)

Osmanlı devleti ile Özbek hanlığının ilk yazışmalarının tarihi tam olarak bilinmese de Osmanlı Devleti ile Özbek Hanlıkları arasında pek çok yazışma yapıldığı ve ilişkiler üst seviyede tutulmaya çalışıldığı bilinmektedir. Özellikle en eski Özbek hanlığı olması münasebetiyle Buhara Osmanlı Devleti nezdinde ayrı bir öneme sahiptir.

Taraflar arasındaki ilk resmi temasın Yavuz Sultan Selim'in Ubeydullah Han'a 1514 senesinde (Çaldıran savaşından önce) bir mektup yazarak "Düşman Ülkesinde olduğunu" bildirmiştir (Hammer, 2003: 143).

Çaldıran zaferinden sonra Köçküncü Han'a (1510-1530)² gönderdiği 1516 tarihli mektup ve buna verilen cevap ile başladığı görülür (Saray,2017). Sultan Selim'in Muhammed Bey aracılığıyla 1516 de gönderdiği ve Farsça yazdığı bu mektubunda doğu bölgesi halkının Şia zulmünden bıktığını, Müslümanların mal ve namusunun tehlikede olduğunu belirterek adı geçen fesadın önünün alınacağını bildirmiştir.

ile İsmail'i tâkib etmekte olan (1510/916) Şibek Hân, ihtiyatsızlığının cezası olarak hem kendisinin hem de maiyyeünden onbin kişinin hayatını kaybetti. Bu muvaffakiyetle mağrur olan gâlib, düşmanın kafatasını en paha biçilmez taşlarla süsleyerek ömrünün geri kalan kısmında kâse makamında kullandı. Başının üzerindeki deriyi de baharat ile doldurduktan sonra zafer nişanesi olarak Sultân Bâyezid'e gönderdi"

² Prof. Dr. Ahat Andican' göre, Feridun Bey Münşeâtı isimli eserde Ubeydullah han olarak geçse de pek çok kaynaktaki Köçküncü han olarak geçmektedir.

Ayrıca, kurulmuş olan dostluğun sağlamlaşmasını da istemiştir. Böylelikle Yavuz Sultan Selim, yazdığı bu mektup ile İran'a karşı Türkistan Müslümanlarıyla ittifakın temellerini atmış olmaktadır.

Semerkant Hanı, göndermiş olduğu cevapnamede Padişah Yavuz Sultan Selim'i, Şeybani Han'ın ölümünden sonra Türkistan'daki siyasî gelişmelerden haberdar etmiştir. Bu arada cevapnamede, Babür Şah'ın Safevîlerle birlikte olup Turan illerine yaptığı ve sonuçta umduğunu bulamadığı seferlerden de bahsedilmiştir. Osmanlıların Çaldıran Zaferi, Hazar Denizi doğusundaki Özbeklerin işine çok yaramış; Horasan ile Herat'a hücum etmelerine ve kolayca ilerlemelerine imkân vermiştir. Bu durumdan rahatsız olan Şah İsmail, Osmanlılara başvurmuş ise de netice alamamıştır. 1515 yılında akınlarına devam eden Özbeklerin, Padişah'a sunulan bir arzıda Amu Derya'yı geçip Herat'ı aldığı kaydedilmiştir. Bu olay sonrasında Horasan'ın fethini haber vermek üzere Özbek Hanı elçisini İstanbul'a göndermiştir.

(İran İsfahan'da bulunan 40 sütun sarayı süslemelerinden, Çaldıran Savaşını tasvir eden minyatür (Davani, Hatam, 2018))

Çaldıran savaşından sonra Safevî Devleti'nin elinde bulunan en önemli kale şehirlerden birisi olan Diyarbekir'in, 1515'de fethedilince, Yavuz Sultan Selim, şehrin fethini haber vermek için Semerkant Hanı'na 8 Eylül 1515 (29 Recep 921) tarihli bir mektup daha göndermiştir. Biraz önce temas ettiğimiz gibi Horasan'ın fethini bildiren mektuba bir çeşit cevap niteliği taşıyan bu nâmesinde Osmanlı Padişahı, Diyarbekir'in fethinin Rafizî unsurları dizginleme amacını taşıdığını, ilk önce elçiler gönderip barış talep ettiğini, netice alamayınca da Şiilerle savaşılıp Diyarbekir'in alındığını bildirmiştir.

Özbek hükümdarlarından Hoca Muhammed Sultan'ın oğlu Canibeg, Emir Hacı Seyyid ile Yavuz'a gönderdiği bir nâmede, Mısır'ın fethinden dolayı tebriklerini sunarken, Çaldıran

savaşı öncesi Kızılbaşlara karşı harekete geçilmesi yönündeki emirleri doğrultusunda bir ordu ile beraber kardeşlerini ve oğullarını Horasan tarafına yolladığını bildirmiştir (Macit, 2008).

3.2. Kanuni Sultan Süleyman Dönemi Özbek Hanlıkları – Osmanlı Devleti İlişkileri

Şah İsmail henüz 38 yaşındayken ölmüş yerine 10 yaşındaki oğlu Şah Tahmasb (1524-1576) geçmiştir. Sultan Süleyman Şah Tahmasb'a bir mektup göndererek babasının yaptığı hataları yapmamasını ve doğru yoldan ayrılmaması konusunda uyarılarda bulunur. Bu dönemde Türkistan'da ise Özbek devleti ikiye bölünmüştür. Muhammed Şeybani Han'ın ölümünden sonra Özbek federasyonun (Buhara bölgesinde Abdulhayri ailesinin Şah Budaki kolundan Ubeydullah Han, Taşkent bölgesi ve Sir deryanın kuzeyinde Süyünçi kolunun lideri Süyünç Han, Semerkant ve Buhara arasında kalan Kermine ve Miyankal bölgelerinde ise Canibekler kolunun temsilcisi Canibek Sultan İktidardaydı) başına kardeşi Köçküncü Han getirilmişti. Aral deltası bölgesinde kurulmuş olan Harezmi (Hive) hanlığı ise hanlığın kurucusu İlbars Han'ın yeğeni Hüseyin Kuli Han tarafından yönetilmektedir (Andican, 2009).

Her ne kadar federasyon başında Köçküncü Han bulunuyorduyduysa da Safavilere karşı yürütülen savaşlarda Osmanlı devletiyle diplomatik ilişkiler Buhara bölgesi hâkimi olan Ubeydullah han tarafından yürütülmekteydi (Andican,2009).

Ubeydullah Han (1533-1539) ve Abdullatif Han (1540-1552) Kanuni Sultan Süleyman'a elçiler ve mektuplar göndererek Safaviler ile yaptıkları mücadelelerden bahsetmişler böylece Osmanlı Devletinden yardım istemişlerdir (Saray, 2017). Sultan Süleyman, 1534 yılında Ubeydullah Han'dan, 1540'da da Abdullatif Han'dan birer mektup almıştır. Bu iki yardım mektubu Kanuni Sultan Süleyman'ın İrakeyn seferine çıkmasında önemli etkenlerden biri olmuştur.

Ubeydullah Han (1533-1539) yazdığı mektupta; “İslam dini, Allah ve Peygamber hatırı için Kanuni Sultan Süleyman'la birlikte İran Seferi'ne çıkmayı can-ı gönülden istediğini bildiriyordu”. Böylece Şeybaniler (Özbekler) hem onların devamlı tehditlerinden kurtulacak, hem de Türkistan'daki Müslümanlar için Mekke ve Medine'ye giden hac yolu kolaylaşır güvenli kılınacaktır. Ubeydullah Han'ın mektubuna Kanuni Sultan Süleyman'ın verdiği cevap gayet olumlu olup, gönderilen mektuba memnun olduğunu ve Safeviler'e açtığı mücadele de başarı ümit edildiğini ve mücadeleye devam edileceğini bildiriyordu (Kılıç, 1999: 523-534).

Kanuni Sultan Süleyman Irak Seferinden önce Şah Tahmasb'a bir Farsça mektup yazar ve bu mektubunda; “*Utağ-ı gerdun-nitrak arazâ-i Tebriz ve Azerbaycan, belki İran va Tûrân va sair-i vilâyat-i Samarkad va Horosan sahralarında kurulmak mukarrer oldı*” demektedir. Bu tehdit mektubunda Sultan Süleyman Şah Tahmasb'a Otağını sadece İran ve

Azerbaycan'a değil, İran'ın diğer bölgelerine Horasan'a hatta Semerkant'a ve Turan bölgesine kuracağını söylemektedir (Andican, 2009).

Şah Tahmasb önderliğindeki İran'ın Osmanlı devletine karşı takip ettiği düşmanca siyasetten vazgeçmemesi üzerine Kanuni Sultan Süleyman 1550 senesinde Ahmet Çavuş isminde bir zatı "nâme" ile Abullatif Han'a göndererek doğrudan Şiilerin üzerine yürümesini istemiştir (Saray, 2017).

Bu mektubun sebeplerine bakacak olursak karşımıza 1. Viyana Kuşatması sırasında Osmanlı Devleti içinde Şah Tahmasb kışkırtmalarıyla isyanlar çıkacaktır. Kadri Hoca Baba, Baba Zünnun, Veli Halife, Yekçe Bey, Kalender Şah isyanları gibi isyanlar Kanuni Sultan Süleyman'ın canını çok sıkmıştır. Hele ki Kalender Şah isyanı çok geniş kapsamlıdır. Osmanlı Devleti'nin bu isyan neticesinde yıkılmasına çok az kalmıştı ve isyan çok büyük zorluklarla bastırılmıştır. Bunların akabinde en son Kızılbaş Seydi İsyanının patlak vermesi Kanuni Sultan Süleyman'ın İrakeyn seferini zorunlu hale getirmiştir (Kılıç, 2000).

3.2.1. Osmanlı-Özbek ittifakı sonucu İrakeyn (İran) Seferi

Irak seferleri Kanuni Sultan Süleyman'ın 1533-1535 tarihleri arasında yaptığı üç seferin adıdır. Tarihte İrakeyn Seferi denmesinin sebebi ise seferlerin Irak-ı Arab denilen Bağdat ve havalisi ile Irak-ı Acem denilen Bağdat'ın kuzeybatısını kapsamasıdır. Bu nedenle İki Irak anlamına gelen İrakeyn denilmiştir (Kılıç,2000).

3.2.1.1. Birinci İran Seferi³

İran içindeki iktidar mücadelesini fırsat kabul eden Osmanlı Özbek Hanı Ubeydullah Han ile birlikte İran üzerine sefere çıkar. Sultan Süleyman bir ordusunu İran egemenliği altındaki Bitlis'e gönderir, bu sırada Ubeydullah Han'da İran'a karşı 4. Seferini düzenler. Horasan, Meşhet, Nişabur ve Astarabad gibi şehirleri ele geçirir. Herat'ı kuşatır. Şehir 1 yıllık direnmenin sonucunda teslim olur. Ancak Özbek Büyük Han'ı Ebu Said'in ölümü üzerine Özbekler arasında başlayan iktidar savaşlarından dolayı Ubeydullah Han seferi yarıda bırakarak Maverâ-ün Nehre geri döner. Safavi ordusu Özbek ordusunun alıp askerlerini geri çektiği bu coğrafyaları kolayca geri alır. Ancak Sadrazam İbrahim Paşa önderliğindeki Osmanlı Ordusunun Tebriz'e girdiğini haber alınca Şah Tahmasb'da geri dönmek zorunda kalır.

1534 senesinde Özbek büyük Hanı olan Ubeydullah Han yukarıda yazdığımız mektup ile birlikte yeniden Horasan'a sefere çıkar. Aynı dönemde Osmanlı Ordusunun başına geçen Sultan Süleyman'da Tebriz'e girer. Bu dönemde Şah Tahmasb kaçır, Kanuni kovalar ancak

³ Yazılanın daha rahat anlaşılabilmesi amacıyla İrakeyn seferlerine bu çalışmada coğrafi kolaylıktan dolayı İran Seferleri diyeceğiz.

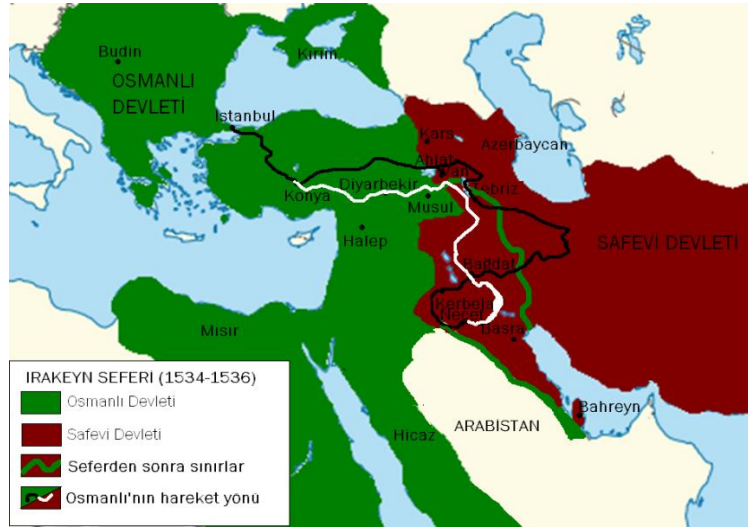
bir türlü yakalayamaz. Belirli aralıklarla gerçekleşen şehirlerin bir alınıp bir kaybedilmesi hadisesinden sonra, 1536'da Sultan Süleyman İstanbul'a geri döner.

Bu arada Sidam Mirza komutasındaki Özbek ordusu da İran üzerine seferler düzenlemektedir. Ubeydullah Han; 1535 tarihindeki mektubunda Bestam, Damgan ve Herat gibi şehirleri ele geçirdikten sonra tek ve en büyük düşman ilan ettiği Kızılbaş İran üzerine seferlerin devam edeceğini söyler (Andican, 2009).

Osmanlı Ordusunun İstanbul'a geri dönmesini fırsat bilen ve rahatlayan Şah Tahmasb bütün gücüyle Özbek orduları üzerine saldırır. Böylece Ubeydullah Han geri çekilir ve Ubeydullah Han'ın son seferi bitmiş olur. Buhara'ya dönen Ubeydullah Han 1539 da vefat eder.

3.2.1.2. İkinci İran Seferi

1546 yılında Şah Tahmasb ile kardeşi Elkas Mirza'nın arası açılır. Şah kardeşini yener, savaştan kaçan Elkas Mirza Safavi Devletinin başına geçerse Osmanlı'nın vassalı olacağına dair söz vererek Osmanlı'ya sığınır. Böylece 1548 de İran üstüne ikinci sefer başlar. Ancak Çaldıran'dan ders alan Şah Tahmasb Sultan Süleyman'ın karşısına çıkmaz. Van, Tebriz, Diyarbakır gibi şehirleri alan Kanuni Diyarbakır'da kışlar ve geri döner.

(İrakeyn Seferi Haritası (Halil Ülker Tarafından çizilmiştir.))

4.2.1.3. Üçüncü İran Seferi

Osmanlı Ordusunun bölgeden çekilmesiyle birlikte Şah Tahmasb kaybettiği topraklara saldırır ve yeniden geri alır. Bu durum karşısında canı sıkılan Kanuni üçüncü İran seferine daha kapsamlı olarak hazırlanır. İkinci seferde Özbek hanlıklarıyla ilişkisi bulunmayan Osmanlı devleti bu savaşta Özbek hanlıklarıyla işbirliği yapmak konusunda hayli istekli olduğu gözükmemektedir.

İkinci İran seferinden hemen önce Baba Şeyh isimli bir Özbek elçisi Osmanlı sarayını ziyaret etmişti. Bu elçinin getirdiği mektuba yukarıda bahsi geçen Ahmet Çavuş isimli

elçisiyle gönderdiği mektupta Kanuni yaklaşık 2 yıl süren İran seferini anlatır. Osmanlı-Özbek ittifakının zaruretinden bahseder. İran üzerine iki taraftan eşzamanlı sefer yapılması durumunda başarılı olunacağını belirtir.

Kanuni Sultan Süleyman'ın daha önceki sefer emirlerini yerine getiren Abdullatif Han 1550 tarihli⁴ mektubunda “*Müşterek düşmana katî darbenin indirilebilmesi için*” kendisine silah ve asker yardımı yapılmasını istemiştir. Bazı kaynaklara göre Kanuni Sultan Süleyman Abdullatif Han'ın bu isteğini olumlu karşılayarak Türkistan'a 300 yeniçeri ile topçu ve top göndermiştir (Saray, 2017). Ancak Abdullatif Han 1552 başlarında vefat ettiği için bu Azak-Astrahan üzerinden gönderilen yardım eline geçmemiş ve İran'a karşı kullanamamıştır.

Abdullatif Han'ın ölümünden sonra Özbek hanlığında iktidar mücadelesi başlar. İktidarı devralan Barak Han (Nevrûz Ahmed Bahâdır Han), Osmanlı Devletine Kutluk Fuladi⁵ isimli bir elçi ile mektup gönderir⁶. Bu mektubunda Sultan Süleyman'dan özür dileyen Barak Han yaşanan iktidar mücadeleleri dolayısıyla İran'a sefer yapamadığını bildirir. Buhara haricindeki bütün Özbek topraklarında hâkimiyeti sağladığını anlatan Barak Han Buhara'nın kontrol altına alınmasından sonra İran'a karşı sefer edebileceğini belirtir.

Sultan Süleyman 1553 yılında üçüncü İran seferine Özbek müttefikleri olmadan başlamak zorunda kalır. Nahcivan, Karabağ, Revan gibi bölgeler Osmanlı devleti eline geçer. Yine savaş meydanlarında gözükmeyen Şah Tahmasb, Sultan Süleyman'dan barış talep eder. 1555 Nisan ayında Safavi devleti ile Osmanlı Devleti arasında Amasya Antlaşması yapılır. Antlaşma ile Şah Tahmasb Azerbaycan, -bu günkü- Doğu Anadolu ve Bağdat'ın Osmanlı devletine ait olduğunu kabul eder. Uzun süren Safavi Osmanlı mücadelesi böylelikle bir huzur dönemine girmiş olur. Ta ki 1600'lerde Safavi hükümdarı Şah Abbas'ın Bağdat'a saldırmasına kadar.

Bu arada Buhara'yı da ele geçirerek Maverâ'ün Nehr'de kontrolü sağlayan Barak Han Nizameddin Ahmed isimli elçi ile Osmanlı'ya bir mektup gönderir ve kendisine bir miktar daha yardım edilmesi koşuluyla İran üzerine sefer yapabileceğini söyler. Daha bu mektuba Osmanlı Devleti tarafından cevap verilmeden İstanbul'da akraba ziyareti yapmaya gelen Muslihuddin Mustafa aracılığıyla bir mektup daha gelir Osmanlı devletine. Bu durum üzerine Sultan Süleyman iki farklı mektup ile Barak Han'a cevap verir. İlk mektupta Muslihuddin Mustafa'nın İstanbul'da ne kadar iyi ağırlandığından bahseder. İkinci mektubunda ise Kutluk

⁴Bazı kaynaklara göre Mayıs 1550, bazı kaynaklara göre 1551 olarak karşımıza çıkar

⁵ Hammer başta olmak üzere bazı kaynaklarda Kutluk Kudai (yada Kutluk Kuday) olarak geçmektedir, ancak biz daha yaygın kullanım ile Fuladî diyeceğiz.

⁶ Joseph von Hammer, **Büyük Osmanlı Tarihi**, İstanbul, Üçdal Neşriyat, 2003 c:6, Sf: 78 de olayı şöyle anlatıyor: “Abdülazîz Hân'ın dâr-ı na'îme intikali üzerine hilâfet ve hükümet-î âlem benim ve Semerkand Hânı nezdinde bulunan kardaşlarımın hissesine isabet etmiştir. Dabusi, Kofim, Germine, Keş, Karşı, Hazar kal'alarına mâlik olan diğer sultânlar ilticâgâhlarının metanetine mağrûren bize mukavemet etmiş ve bizi şu son senelerde muharebeye mecbur eylemişlerdir”

Fuladi aracılığıyla gönderilen mektubu hatırlatır ve Osmanlı-Özbek Hanlığı arasındaki ilişkinin Ubeydullah ve Abdullatif hanlarda olduğu gibi iyi düzeyde devam etmesini dilediğini belirtir. Ancak İran ile yapılan antlaşmadan dolayı Osmanlı'nın İran'a sefer yapamayacağını anlatan Sultan Süleyman; İran'ın Özbekleri rahatsız etmesi durumunda kendisinin haberdar edilmesini de ister (Hammer, 2003, c:6: 79).

1560 yılında yaşanan Şehzade Beyazid hadisesi ile birlikte İran'a karşı Osmanlı Özbek Hanlıkları ilişkileri ve mektuplaşmaları başlar. Sultan Süleyman Hac farızasını yerine getirdikten sonra Hicaz'dan dönmekte olan Derviş Muhammed Badaşhani ile Barak Han'ın ikinci halefi olan Pirmuhammed Han'a bir mektup gönderir. Mektubunda Şehzade Beyazid hadisesinden dolayı Osmanlı'nın İran'a sefer düzenleyeceği ve Özbek Hanlığının da İran Şahına karşı harekete geçmesinin iyi olacağı yazılmaktaydı. Ancak Şehzade'nin Osmanlı'ya teslimi ve idamı Sultan Süleyman'ın İran seferine çıkmasını engeller. Fakat Pirmuhammed Han İran'a karşı sefer hazırlığına devam eder.

Şah Tahmasb Şehzadeyi teslim etmesinden dolayı yakınlaşma olacağını düşündüğü Osmanlı Devletine bir elçi gönderir. Elçinin taşıdığı mektupta Özbeklere karşı Osmanlı'dan yardım isteği vardır. Ancak Osmanlı Devleti Dini nedenlerden dolayı Şii olan İran ile işbirliği halinde Sünni bir devlete saldıramayacağını söyleyerek teklifi reddeder (Hammer, 2003: 111).

3.3. Kanuni Sultan Süleyman Sonrası Özbek Hanlıkları – Osmanlı Devleti İlişkileri

Kanuni Sultan Süleyman'ın ölümünden sonra da Özbek Hanlığı ile ilişkiler Osmanlı Devletinin dış politikasında önemli bir yer tutar (Hammer, 2003: 93).

(Astrahan'ın haritadaki yeri ve Kanal Projesinin Şekli (Halil Ülker Tarafından çizilmiştir))

Osmanlı'nın Astrahan seferi hazırlıklarını haber alan Rusya İran'ı kışkırtarak Osmanlı Devleti'ni başarısız hale getirmeye çalışır. Osmanlı yönetimi ise Rusya'nın bu hareketine cevap olarak Türkistan Hanlıklarına mektup göndererek İran'ı Meşgul etmelerini ister. Bunun sonucunda Özbek Hanlıkları bir ordu ile İran üzerine yürür ve İran ordusunun Horasan'da kalmasını sağlar (Andican, 2009).

Özbek Hanlıkları arasındaki iktidar mücadelesini kazanan Abdullah Han Payitahta Ali Bahadır Hacı isminde elçi ile 3 Ağustos 1587 tarihinde bir mektup gönderir. Mektubunda Şiiilere karşı sefer için uygun bir zemin olduğundan bahseder. Sultan III. Murad Han'da cevabında İslam düşmanı Şiiilere karşı ortak mücadele edeceklerinden bahseder (Andican, 2009).

Osmanlı Devleti İran'a sefer yapmaya karar verince Sultan III. Murad Özbek Hanlığına silah ve askeri uzman desteği yapılmasını emreder. Bakü Limanından gemilerle Özbek hanlığına ulaşan bu askerlere "Leşker-i Rum" denilir. Bu askeri uzmanlar ve o dönem için modern sayılan teçhizat ile Özbek ordusunu modernize edecek ve eğitilmelerini sağlayacaktır (Togan,1981).

Hindistan Türk İmparatoru Ekber Şah'ın oyunları, Kazak İstilasası ve oğlu Abdülmümin ile yaşanan anlaşmazlıkların düzeltilmesinin ardından Abdullah Han Herat'ı almak amacıyla Horasan'a sefer düzenler. Bölgedeki Osmanlı uç beylerinin durumu fırsata çevirmesi üzerine İran ordusu yıpratılır, bir yıl süren zorlu mücadeleden sonra Herat Özbek Hanlığı tarafından ele geçirilir. Gence ve Karabağ'da yeniden Osmanlı tarafından ele geçirilir. İran Şahı savaş yanlısı olan Mürşit Kulu Han'ı öldürtür ve Osmanlı ile barış arayışlarına başlar.

Ancak Abdullah Han'ın bu başarısı Osmanlı devleti tarafında rahatsızlığa neden olmuştur. Tarihçi Von Hammer'a göre Abdullah Han'ın Herat'ı alarak İran içine doğru ilerlemesi İslam dünyasında "*Halifenin gücünün gölgelemesine*" sebep olmuştur. Osmanlı devleti de bu durumdan çok rahatsızdır. Bu nedenle Abdullah Han'ın 1589'da gönderdiği elçi Payitaht 'da çok soğuk karşılanmış, hatta Elçi'nin Padişah ile görüşmesini Venedik elçisi sağlamıştır (Andican, 2009). Böylelikle Osmanlı devletinde siyasi menfaatler Dini menfaatlerin önüne geçmiştir (Hammer, 2003: 165).

Ancak Abdülmümin Han Osmanlı'ya verdiği söz üzerine İran'a saldırmaya devam etmiş, Şiiilerce kutsal kabul edilen Meşhed'i ele geçirmiş, Muhammed Şeybani Han'ın kafatasının kadeh yapılması olayının intikamı için Şah Tahmasb'ın mezarından kemiklerini çıkarttırmış ve yaktırarak küllerini türbenin etrafına serpmiştir. Ardından Osmanlı'nın rahatsızlık duyacağını fark etmediği için Muhammed Kuli'yi elçi olarak Payitahta göndermiş ve zaferini Osmanlı Devletine anlatmıştır.

Artarda kazandığı zaferlerle gurur duyan Abdullah han Osmanlı'nın Asrtahan seferinin Müslümanlar için çok önemli olduğunu bildirmiş, bu nedenle Payitaht'tan 3000 yeniçeri, silah ve mühimmat göndermesi durumunda Astarhan'a saldıracağını belirtmiştir. Ayrıca kalabalık bir ordu ile Hac görevini yerine getirmek istediğini de belirten Abdullah Han'ın bu istekleri Osmanlı tarafından reddedilir. Sadece istediği takdirde kısıtlı sayıdaki yardımcı gurubuyla Hacca gidebileceği kendisine bildirilir⁷.

Bir taraftan Osmanlı, diğer taraftan Özbeklerden bunalan Safavi hükümdarı Şah Abbas Osmanlı devletine elçi göndererek Osmanlılar ile barış imzalar. Bundan haberi olmayan Özbek Hanı ise Hafız Hatayi ve Seyid Kulu isimli iki elçiyi Payitahta gönderir. Elçilerin taşıdıkları mektupta Abdullah Han İran'da kazandığı zaferlerden Payitahtı bilgilendirir ve Kazvin'e kadar ilerleyeceğini bildirir. Osmanlı Devleti verdiği cevapta İran ile barış imzaladığını ve bu durumu uygun bulmadığını, İran tarafından bir saldırı yapılmadıkça Özbek Hanlığının saldırmamasını belirtir. Böylece Osmanlı devleti Özbek Hanlığını İran ve müttefiki Harezmsultanlığı karşısında yalnız bırakmıştır (Andican, 2009).

Abdullah Han, Harezmsüzerine sefere çıkar, Harezms'i mağlup eder, Harezms Han'ı müttefiki İran'a kaçar. Bu olaylar üstüne Özbek Hanlığı Eşan Bahadır isimindeki bir elçiyi hediyeler ve bir mektupla İstanbul'a gönderir. Mektupta Harezms ile yaşanan olayları anlatan Abdullah Han, Kızılbaşlara karşı seferlerini sürdüreceğini bildirir. Sultan III. Murad verdiği cevapta Abdulah Han'ı desteklediğini anlatmış, ayrıca kendisine bir de Hil'at hediye göndermiştir. Bu durumdan güç alan Abdullah Han İran'a karşı büyük bir sefer hazırlığına başlar. Payitahta Ali Tardi isimli bir elçi daha gönderir. Ancak elçi Payitahta ulaştığı sırada Sultan III. Murad ölmüş, yerine III. Mehmet geçmiş ve Osmanlı Avusturya savaşı başlamıştır (Andican, 2009).

Özbekler arasında İç karışıklıklar başlar, Abdülmümin, babası Abdullah Han'a isyan eder, Babasını öldürür başa geçer, Şeybani sülalesinden gelen bütün prensleri öldürtmeye başlar, Durumu fırsat bilen İran Şahı 10 yılda kaybettiği toprakları 6 ayda geri alır. Kazaklar isyan eder. Abdülmümin han öldürülür iktidar savaşları başlar. Bu arada Şeybani Hanlığı yok olmuş, başa Astarhani sülalesi gelmiştir.

Yeni sülalenin ilk Hanı olan Abdülbaki Muhammed Han Payitaht'a bir elçi gönderir. O sırada Osmanlı hükümdarı III. Mehmet'tir. Abdülbaki Muhammed Han mektubunda kendisinden önceki Özbek hanlarıyla Osmanlı devletinin iyi ilişkilerinden, İran'a karşı ortak hareket ettiklerinden bahseder. İran'a karşı sürdürmeyi planladığı seferler için silah,

⁷ Kalabalık ordu ile gitmek istemesinin reddinin sebebi bana göre Abdullah Han'ın siyaseten hâkim unsur olduğunun halka gösterilmesinin Osmanlı Devleti tarafından kabul edilemez oluşudur. Yukarıda bahsi geçen "gücün gölgelenmesi" hadisesi düşüncemi kuvvetlendirmektedir.

mühimmat ve işbirliği talep eder. Divan-ı Hümayun mektup ile birlikte aldıkları kararı Vezir Yemişçi Hasan Paşa ile Padişaha sunar. Teklifte Osmanlı'nın daha önceden İran'a karşı yaptığı seferlerde Özbeklerin çok yararlı olduğunu, bu nedene küstürülmemeleri gerektiği; ancak İran ile yapılan barış antlaşmasından dolayı yapılacak yardımın İran'ı rahatsız etmemesi gerektiği vurgulanır. Bu sıkıntılı durum ile alakalı Divan-ı Hümayunun önerisi şöyleydi; Özbek elçisine 200 (20 takım) Tüfek verilecek, 3 adet topun da Şirvan beylerbeyi Davut Paşa tarafından Hazar denizi yoluyla teslim edileceği belirtilecektir (Andican, 2009). Divan'ın teklifi kabul edilir. Bu durum Osmanlı devletinin siyasi dengeyi hakkıyla gözettiğinin ispatıdır. Ancak İran ilerleyen günlerde rahat durmayacak ve barış antlaşmasını bozarak dokuz sene sürecektir Osmanlı İran savaşlarının yeniden başlamasına sebep olacaktır.

1615 yılında İran'ın Osmanlı'ya vergi vermeyi reddetmesi ve Osmanlı elçisini alıkoyması üzerine Payitaht İran'a karşı savaş açar. Bu nedenle Osmanlı-Özbek Hanlığı arasında yazışmaların arttığı gözlemlenir. Bu dönemde; Payitahtta I. Ahmet, Özbek Hanlığında İmam Kulu Han oturmaktadır.

Osmanlı devletinin İran'a karşı seferde işbirliği teklifini kabul eden İmam Kulu Han 1617 yılının Ocak ayında üç koldan İran'a saldırır. Seraks, Mazenderan ve Astarabad gibi şehirleri yağmalar. Amacı İran ordusunu Horasan civarına çekmek ve batı cephesinde Osmanlı ordusunun rahat hareket edebilmesini sağlamaktır. 1617 yılında Osmanlı devleti ile Özbek hanlığı eş zamanlı İran saldırısı planlanmış, fakat Osmanlı Sultanı I Ahmet'in beklenmedik vefatı saldırının gerçekleşmesini engellemiştir.

IV. Murad'ın payitahta oturmasıyla birlikte Osmanlı 1624 ve 1625 tarihlerinde peş peşe iki elçiyi Özbek Hanına gönderir ve yeniden İran üzerine sefere çıkılacağını bildirir. Ancak çeşitli sebeplerden sefere ancak on yıl kadar sonra çıkılacaktır. Özbek hanlığının IV. Murat Han'a olumsuz cevap vermesi dolayısıyla Payitaht İran'a karşı Özbek hanlığı ile gerçekleştirilen ortaklığı uzunca bir süre rafa kaldırır.

1600'lerin sonuna doğru Sultan II. Süleyman yeniden İran seferi hazırlıklarına başlar ve Osmanlı gündemine Özbek hanlıkları yeniden gelir. Ancak yaklaşık 50 yıllık uzak kalmadan dolayı Payitaht Türkistan'daki durumları tam olarak takip edememiş, Dönemin Özbek Hanı Sübhan Kulu Han yerine kardeşi Abdulaziz Han'a mektup yazmıştır. 1692 yılında Mustafa Çavuş isimli yeni elçi; yeni Osmanlı padişahı II. Ahmet'ten bir mektup daha getirir. Bu sefer doğru kişiye yazılan mektupta Osmanlı, görevlerinin dünyayı Hristiyan Kâfirler ve inançsız kızılbaşlardan temizlemek olduğunu, o döneme kadar önceliğin Hristiyan Kâfirlere verildiğini ancak sıranın İran'a geldiğini vurgulamaktadır. Payitaht bu mektubunda da Özbek Hanlığından İran'a saldırmasını istemektedir. Sübhan Kulu han elçiyibir yıla yakın

uzunca bir süre yanında tuttuktan sonra, kendi elçisi Küçük Ali Bey ile birlikte payitahta gönderir. Ancak bu dönemde Osmanlı padişahı yine değişmiş tahta III. Ahmet geçmiştir. Padişaha gönderilen mektupta Özbek Hanlığının İran'a sefer yapamayacağından ve bunun nedenlerinden bahsedilmektedir (Andican, 2009).

1700'lerden itibaren Osmanlı dış politikasında Özbeklerin yerini hızla kaybettiği görülmektedir.

3.3.1. Rus İşgali Öncesinde Özbek Hanlıkları – Osmanlı Devleti İlişkileri

Muhammed Şeybani Han'ın 1510'da ölümü üzerine bir müddet Şah İsmail'in müttefiki olan Babür, 1511'de Türkistan'ı ele geçirmiş ise de Şiilerle işbirliği yaptığı gerekçesiyle Türkistan halkı tarafından gayet soğuk karşılanmıştı. Bu arada Safavi askerlerinin Sünni ahaliye yaptığı mezalimi gören Babür, daha fazla kalmadan Türkistan'ı boşaltarak Afganistan'a çekilmiştir. Babür'ün çekilmesinden sonra Köçküncü han önderliğinde ayaklanan Türkistan halkı Safavileri memleketlerinden çıkarmayı ve tekrar istiklallerini kazanmayı başarmışlardır. Fakat bu arada İlbars Han'ın Harezm'de bağımsızlığını ilan etmesini, Hive Hanlığını kurması da engellenememiştir.

Böylece 18. Yüzyıla kadar Türkistan'da iki ayrı Özbek Hanlığı daha varlığını sürdürmüş oluyordu (Saray, 2017). Osmanlı devleti daha çok Buhara hanlığı ile ilişki kurmuştur. Bunun sebebi Hive ve Hokand hanlıklarının Buhara Hanlığı içinden çıkmış olmasıdır.

1735 yılında Harezm hanı II. İlbars, Payitaht'a Niyaz Çağatay ve Molla İvaz isimli iki elçi gönderir. II. İlbars han, Elçiler aracılığıyla Sünni İslam dünyasını bölen Rafizi İran'dan şikâyet eder ve Osmanlı'dan İran'ın ortadan kaldırılması için yardım talep eder. Ancak Osmanlı devleti İran'da yönetimde olan Nadir Şah'ın eskisi gibi davranmadığını, Sünni İslam yoluna girdiğini anlatarak elçilere olumsuz cevap verir (Saray, 2017.).

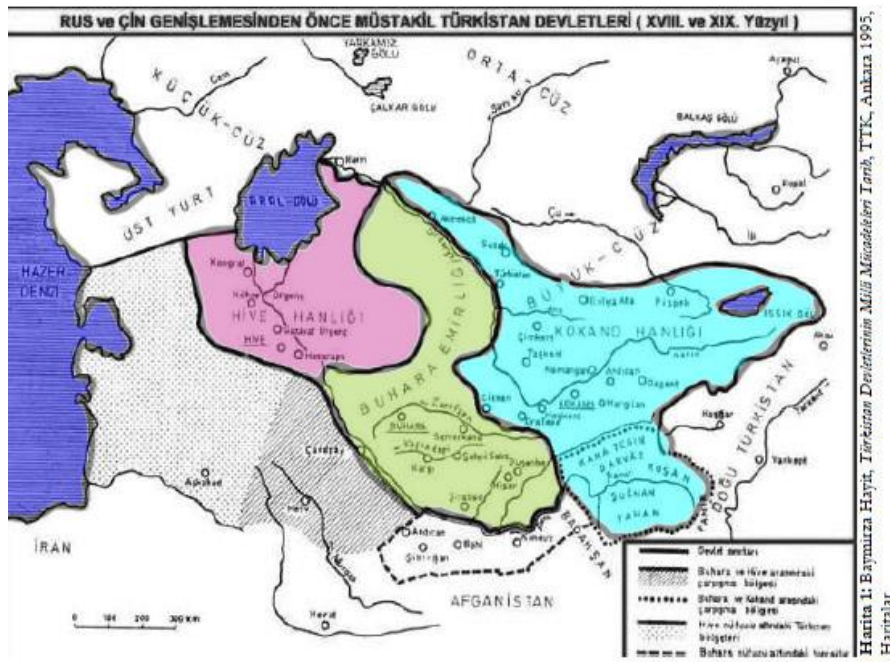
1786 yılında Osmanlı Devleti Alemdar Mehmet Sait Ağa'yı Buhara'ya elçi olarak gönderir. Amaç; Küçük kaynarca antlaşmasında Kırım başta olmak üzere kaybettiği toprakları geri alabilmek için atacağı adımlarda Rusya'ya karşı Türkistan'da da bir cephe açmak; Rus belasına karşı Osmanlı-Özbek ittifakının sağlanmasıdır. Padişah mektubunda Özbek Hanı için "*Turan ülkesi hâkimi*" demekte ve Türkistan bölgesindeki askerleri Rus sınırına sevkini istemektedir. Ancak Özbekler Ruslara yaptıkları ticaretin bozulmasından endişe etmelerinden dolayı, İran'a karşı ittifak isterler. Osmanlı'nın istediği Ruslara karşı Osmanlı-Özbek ittifakı böylece gerçekleşmez.

1787'de Rus savaşının başlaması üzerine Osmanlı Buhara'ya ikinci bir mektup göndererek "*Moskovluya*" karşı Türkistan cephesinde mücadele başlatılmasını istemiştir.

Buhara emiri Muhammed Masum Han (Atalık Şah Murad) bu istek üzerine Muhammed Bedî isminde bir elçi ile Payitahta biri padişaha, diğeri sadarete olmak üzere iki mektup gönderir.

Bu mektuplarda Turan ahalisinin Padişaha bağlılığı anlatılırken Rusya'ya karşı ittifak yapılmasının akabinde olası bir Rus-Osmanlı barış antlaşmasında maddeler içine Rusya'nın Türkistan'a saldırmasını engelleyecek bir maddenin konulması istenmektedir. Ayrıca Türkistan'daki karışıklığı sonlandırabilmek amacıyla Osmanlı Şehzadesinin veya tecrübeli bir eyalet idarecisinin gönderilmesini talep etmekteydi ki bu durum da Türkistan'ın Osmanlı idaresine alınması anlamına geliyordu (Saray, 2017).

1789 yılında ise bu sefer Buhara emiri Muhammed Masum Han (Atalık Şah Murad) Payitahta İran'ı şikâyet amacıyla bir elçi gönderir. Elçi Rus meselesini hallettikten sonra Osmanlı'nın İran üzerine de sefer yapması dilemektedir. Ancak yıkılma sürecine giren Osmanlı'da böyle bir güç o dönemde bulunmamaktadır (Andican, 2009).

(Harita Baymirza Hayit'in (1995) eserinden alınarak Halil Ülker tarafından renklendirilmiştir)

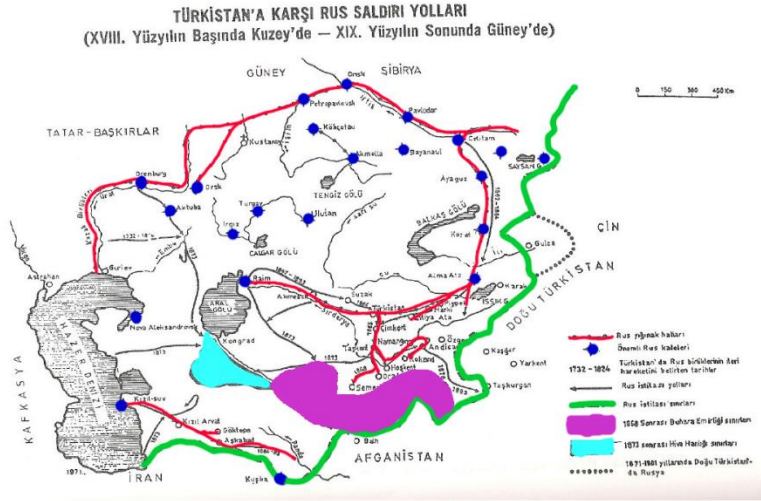
3.3.2. Rus İşgali dönemi Osmanlı-Özbek Hanlıkları ilişkileri

Avrupa'ya doğru açılmayan Çarlık Rusya'sı 16. Yüzyılın ortalarından itibaren Asya'ya yayılmaya başlamıştır. 16. Yüzyıl ortalarında Kazan ve Astrahan'ı alan Ruslar 17. Yüzyıl başlarında Başkurt ülkesini, 18. Yüzyılda da Kazakistan bozkırını işgal etmiştir. Çar 1. Petro'nun büyük Rus imparatorluğu ve sıcak bölgelere inme hayalini haleflerinin de benimsemesiyle Rusya'nın Hindistan'a doğru işgalleri hızlanmıştır. İngiltere'nin deniz yoluyla Çin ve Hindistan ticaretinde hâkimiyet kurması, Şii İran'ın Türkistan'ı Ortadoğu'ya bağlayan ticaret yollarını kapatmasıyla Türkistan hanlıklarının zaman içinde fakirleşme ve askeri teknolojide geri kalmaya başlamıştır. Türkistan'daki diğer hanlıklarda olduğu gibi

Özbek Hanlıkları da sürekli olarak iç mücadeleler ve iktidar savaşlarıyla uğraşmışlardır. Gerek bu iktidar savaşları, gerek İran'ın Hac ve Ticaret yolunu kapatması gerek se de Rusya'nın Astarhan'ı işgali Türkistan'daki hanlıkları teknolojik gelişmelerden koparmıştır.

Bu sayede Rusya Türkistan bölgesindeki işgallerini kolaylaştırmıştır. Bu işgalden önce Rusya; uluslararası hukuka uymayan Türkistan Hanlıklarını sivilizasyona (medeniyete) sokacağız propagandası yaparak Avrupa'dan kendilerine karşı yükselebilecek sesleri büyük çapta susturmuştur (Saray, 2017).

Ancak bütün bu olumsuz durumlara rağmen Özbek hanlıkları da diğer Türkistan hanlıkları gibi Osmanlı Devleti ile ilişkilerini kesmemiş, her tahta çıkan Han Osmanlı devletine biat ettiğini bildiren elçiler ve mektuplar göndermiştir.

(Harita Baymirza Hayit'in (1995) eserinden alınarak Halil Ülker tarafından renklendirilmiştir)

Osmanlı Devletinin ve doğal olarak halifenin desteğinin ısrarla istenmesinin en büyük nedeni ise kendi aralarındaki mücadelelerde üstünlük sağlayan bir araç olarak kullanmak istenmesidir.

Bu durumun en tipik örneği Özbek hanlıklarının en büyük ve en eskisi olan, Osmanlı devleti ile en sıkı ilişkileri olan Buhara Hanlığı tahtına 1800'lerde oturan Emir Haydar Töre'dir.

Emir Haydar Töre⁸ 1800, 1813, 1819 senelerinde Osmanlı devletine defaatle gönderdiği elçiler ile Eskiden Buhara'ya bağlı olan Harezmi ve Kazgan bölgelerinin kendisine tabi olduğunu gösteren menşur gönderilmesini istemiştir. Payitahtın olumsuz cevap vermesi üzerine bu kez biat ettiğini belirterek Osmanlı Devletine bağlanma kararı almış ve bunun onaylanmasını istemiştir. Coğrafi olarak çok uzakta olması, Osmanlı Devletinin Rusya ve İran ile çatışma halinde olması gibi sebeplerden dolayı bahsedilen biatın kontrol edilemeyecek

⁸ Mehmet Saray'a ait Rus İşgali devrinde Osmanlı devleti ile Türkistan hanlıkları arasındaki siyasi münasebetler isimli eserinde Haydar Şah diye belirtmektedir.

sorunlar doğurabileceği göz önüne alınarak bu istek de Payitaht tarafından reddedilmiştir (Andican, 2009).

Aynı şekilde Buhara Emiri Haydar Töre ile mücadele eden Hokand Hanı Muhammed Ömer, 1820 yılında İstanbul'a gönderdiği Elhac Seyyid Kurban isimli bir elçiyi göndererek Osmanlı Devletine Biat ettiğini ve kabul olduğunu gönderir belge ile birlikte Tuğ ve Kılıç gönderilmesini talep eder. Bu talepte, daha önce Buhara Hanının Menşur isteğinin reddedilmesi ile aynı sebeplerden Payitaht tarafından reddedilir. Ancak Hokand hanlığının bu talebinin reddedilmesinin bir başka nedeni daha vardı. O da Osmanlı Devleti'nin Türkistan ile olan siyasi ilişkilerinde Şeybanilerin mirasçısı olarak Buhara Hanlığını muhatap kabul ediyor; Hokand ve Hive hanlıklarını ise asi olarak kabul ediyor olmasıdır.

1839 senesinde Hokand hanı Muhammed Ali Payitaht'a bir elçi gönderir. Zahid Hacı-i Gilan isimindeki elçi tarafından getirilen mektupta Hokand hanlığının Doğu Türkistan'ın Hoten ve Kaşgar bölgelerini, Deşt-i Kıpçak'ın büyük bir bölümünü kontrol ettiğini, Ruslar ile savaşabilmek amacıyla piyade birlikler yetiştirdiğini; bu amaçla Hindistan'dan Kerim Han isimli bir eğitmen getirtildiğinden bahseder. Ardından Hokand Hanı'nın Fergana bölgesi, Kazak-Kırgız bozkırlarını kapsayacak şekilde Hanlar Hanı; küçük oğlu 12 yaşındaki şehzade Muhammed Emin'e de İller Hanı unvanı verilmesini ister (BOA, 2005: 43-44). Payitaht; bu mektubu değerlendirdikten sonra, Hanlar Hanı unvanının Osmanlı devleti tarafından tasdikinin Osmanlı'nın tarafsızlık ilkesini bozacağına ve bölgedeki dengeleri olumsuz etkileyeceğine karar vermiştir. Muhammed Ali'nin sadece hâkim olduğu topraklarda bu unvanı kullanabileceğini, Şehzade'nin ise sadece babasının hâkim olduğu topraklar üzerinde İller Hanı unvanını kullanabileceğini belirten bir menşur göndermiştir (BOA, 2005: 46-48).

Buhara'nın Hokand'ı işgali, kısa bir süre sonra Hokand'ın yeniden bağımsızlığını ilan etmesi ve buna benzer iç karışıklıklar Osmanlı devletini Özbek Hanlıkları arasında arabulucu olmaya itmiştir. Bu görev de Özbekler Tekesi Şeyhi Buharalı Hacı Mehmet Efendi'ye tevdi edilmiştir. Hacı Mehmet Efendiye verilen mektupta Müslüman hanlıklar arasındaki çatışmalardan ve dökülen kandan dolayı Payitahtın ne kadar üzgün olduğu belirtilmekte ve Özbek Hanlıkları arasında kısa zamanda barış yapılması istenmekteydi (BOA, 2005: 27-28)

İngiltere Orta Asya'yı Ruslara bırakmamak için Türkistan hanlıklarıyla iyi ilişkiler kurmak ister. Bu amaçla 1840 sonbaharında Albay Stoddart'ı Buhara'ya, Yüzbaşı Connoly'i ise Hive ve Hokand'a gönderir. Ancak Buhara Emiri önce Albay Stoddart'ı ardından Yüzbaşı Connoly'i casus oldukları gerekçesiyle tutuklar. Bu olay üzerine İngiltere Osmanlı Devletinden Yardım ister. Osmanlı Devleti'nin İngiliz hükümeti görevlisi Dr. Wolff aracılığıyla Buhara Emiri 'ne ve Hive Hanına, Şeyhül İslam ise; Hive, Hokand ve

Buhara'daki dini liderlere tutuklu İngilizlerin serbest bırakılması için mektup gönderir. Osmanlı Sultanının kendi el yazısı ile yazılan bu mektupta İngilizlerin casus olmadığı, barışçıl niyetlerle geldikleri, tutuklanmalarının milletlerarası alanda ciddi sorunlar yaratabileceği anlatılmaktadır. Ancak bütün bu çabalar sonuç vermez ve İngiltere'nin resmi bir belge göndermemesinden dolayı Buhara Emiri Nasrullah iki İngiliz'i de 1842 yılında idam ettirir (Andican,2009).⁹

1845 yılında Hokand tahtına geçen Hudayar Han da Payitahta bir elçi gönderir. Gönderdiği mektupta ise Buhara hanından şikâyet, genel olarak bölge hakkında bilgi bulunur. Ayrıca ülkesinin altın, gümüş, yakut ve firuze gibi kıymetli madenler yönünden çok zengin olduğunu; fakat madencilik bilen elemanlarının olmadığını bildirir. Osmanlı devletinden Madencilik ile alakalı uzman talep edilir (BOA, 2005: 46-48). Osmanlı Devleti Hokand'a madenci göndermeye karar verir¹⁰ (Andican, 2009).

Hive Hanı Allah Kulu Han 1848 yılında Payitaht'a gönderdiği mektup ile Rusları şikâyet eder. Şikâyet konusu Rusların daha önce yapılan barış antlaşmasına uymayarak Hive'li tüccarları tutuklaması, Hive sınırına kaleler yapmasıdır. Osmanlı Devleti Kutbeddin Hoca ve Şükrullah Eke aracılığıyla gönderdiği cevapta İstanbul'daki Rus elçisiyle görüşüldüğü ve Rusların barışçı yaklaşımlarda bulunacağı yönünde güvence verildiği bildirilir (BOA, 2005: 58-60)

1849 sonlarında Rusya'nın Türkistan'daki hanlıklara saldırıları başlamıştı. Osmanlı Devletine Hive Hanlığından gönderilen Şükrullah Eke isimli elçi tarafından getirilen mektupta bu durum *"Bir süreden beridir Rus padişahı bizim memleketimize tecavüz ederek çok sayıda yerlere kaleler ve tabyalar inşa ettirmekte, Müslüman halka zarar vermektedir... Ne yazık ki Ehli İslam aciz ve Rusya güçlü olduğu için hiçbir şey yapılamıyor. Ülkemizden Rusların defedilmesi konusunda yüksek yardımlarınızı beklemekteyiz"* şeklinde anlatılmaktadır (BOA, 2005: 61-62).

Artan Rus saldırılarına karşı Hokand hakimi Alimkul Beg 1863 yılında Beg Mahmut Hace isimli elçi ile Osmanlı Devletinden yardım ister (BOA, 2005: 52).

1863 yılında İtalya'dan ticaret amacıyla Buhara'ya gelen Gevasi, Miaza ve Lita isimli tüccarlar tutuklanır. İtalyan hükümeti konu ile alakalı olarak Osmanlı Devletinden yardım ve arabuluculuk talep ederler. Osmanlı Devletinin yazdığı mektup bu kez başarılı olur ve

⁹ Bu olaydan dolayı İngilizler Kuzey komşusu pozisyonunda olan Özbeklerin ticaret, silah alımı gibi tekliflerini reddeder ve Rusların Özbek Hanlıklarını yıkmasına göz yumar.

¹⁰ Ancak Prof. Dr. Ahat Andican adı geçen eserindeki dip notlarda *"arşivlerde bu madencilerin gönderildiğine dair herhangi bir kayda rastlanmamıştır"* demektedir.

tüccarlar serbest bırakılır. Bu durum İtalyan basınında geniş yer bulur ve İtalyan hükümeti Osmanlı'ya resmi olarak teşekkür eder (BOA, 1992: 131-132).

1864 senesinde kuzeyden Kazak hanlıklarını işgal eden Rus askerleri, güneyden ise Buhara Hokand'a saldırmaya başladı. Hokand hâkimi Alimkul Beg, Yakup Han Töre isimli bir elçiyi İstanbul'a yardım istemesi için gönderir. Ancak 1 yıl kadar sonra Payitahta ulaşan elçi daha derdini Padişah'a anlatamadan Alimkul Beg'in Ruslarla girdiği bir çatışmada öldüğü ve Taşkent'in Rusların eline geçtiği haberi İstanbul'a ulaşır. Bu arada Buhara emiri Hokand'ın kalan yerlerini ele geçirmiş ve Hudayar Han'ı üçüncü kez Hokant tahtına oturtmuştur. Bu durumda Osmanlı devletine sadece taziye ve buhara emirine Müslümanlar arasındaki çatışmayı bitirmesine yönelik bir mektup yazmaktan başka bir yol kalmamıştır (Andican, 2009). Bu olay Osmanlı ile Hokand Hanlığı arasındaki son siyasi olaydır.

Ruslar Hokand'dan sonra gözünü Buhara'ya diker. Rus saldırılarının artarak devam etmesi ve Rusların Hocent şehrini işgal etmesi üzerine Buhara Emiri Muzafferiddin, Ruslara karşı yardım talebi yazılı bir mektup ile 1867 yılında Muhammed Parsa isminde bir elçiyi İstanbul'a gönderir. Osmanlı daha Muhammed Parsa aracılığıyla gelen mektuba cevap vermeden Buhara Emirinden yeni bir yardım talebi daha gelir. Bu ikinci mektupta da Halife'nin diplomatik yollara Rusları durdurması ve Buhara'ya asker göndererek yardım etmesi istenmektedir.

1868 yılında Ruslar Buhara emirliğini yener ve Buhara'nın büyükçe kısmının Ruslara bırakılacağı, Rusya'nın vassal'ı haline dönüşeceği bir antlaşma imzalatır. Buhara'nın yenilgisi haberi Sadarete ulaştığında Osmanlı Devleti gelen iki yardım mektubuna ne cevap vereceğine henüz karar dahi vermemiştir (Andican, 2009).

Son gelişmelerden rahatsız olan İngiltere Rusya'nın Orta Asya'da ilerleyişini durdurmak ve tampon bölge oluşturulması amacıyla Rusya ile bir dizi görüşme gerçekleştirir. Bu görüşmeler henüz gerçekleşirken 1873 yılında Rusya Hive'ye saldırır. Hive Hanı da diğer Özbek hanları gibi Osmanlı devletinden yardım ister, ancak destek bulamaz. Ağustos ayında Hive hanlığı da Rusya ile şartları çok ağır olan bir antlaşma imzalamak ve Rusya'nın vassalı olmak zorunda kalır.

Diğer Özbek hanlıklarından farklı olarak Rusya'nın vassalı olmasına rağmen Hive hanlığı Osmanlı Devleti ile ilişkilerini kesmemiştir. Hatta işgalden on yıl sonra Hive Hanının kardeşi İsa Töre İstanbul'u ziyaret eder, Tersanede gemilerle ilgili incelemeler yapar (Andican, 2009).

4. Osmanlı Devleti Özbek Hanlıkları Siyasi İlişkilerinin Kronolojisi

- 1510 - Özbek Hanı Muhammed Şeybani Han'ın kafa derisinin Şah İsmail tarafından ot ve baharat doldurularak Osmanlı Padişahı Sultan II. Beyazid'e gönderilmesi.
- 1514 - Yavuz Sultan Selim'in Ubeydullah Han'a "Düşman ülkesinde olduğunu" bildiren mektubu göndermesi.
- Özbek Han'ının İstanbul'a elçi göndermesi ve İran'ı şikâyet etmesi.
- 1516 - Yavuz Sultan Selim'in Köçküncü Han'a cevap mahiyetinde Çaldıran Zaferini bildiren mektubu göndermesi.
- 1534 - Buhara Hükümdarı Ubeydullah Han'ın Kanuni Sultan Süleyman'a elçi göndererek Şii İran'a karşı yaptığı mücadele için destek istemesi.
- 1540 - Buhara Hükümdarı Abdullatif Han'ın Kanuni Sultan Süleyman'a elçi göndererek Şii İran'a karşı yaptığı mücadele için destek istemesi.
- 1550 - İran'ın düşmanlıklarından dolayı Kanun Sultan Süleyman'ın Ahmet Çavuş'u elçi olarak Buhara'ya, Albulatif Han'a göndermesi ve İran'a karşı ortak harekât teklif etmesi.
- 1551 - Abdullatif Han'ın ortak İran seferi için Osmanlı'dan silah ve askeri uzman talep etmesi ve Osmanlı'nın bu isteği yerine getirmesi.
- 1569 - Özbek Hanlığının yeni Hac ve Ticaret yolu açılması isteği üzerine Don-Volga nehirleri arasında kanal açma teşebbüsü.
- 1588 - Osmanlı Devleti'nin İran ile arasının açılmasından dolayı Payitahtın Buhara hükümdarı II. Abdullah Han' mektup göndererek İran'a karşı ittifak teklifinde bulunması; II Abdullah Han'ın bu isteğini kabul etmesi.
- 1599 - Yeni Buhara hükümdarı Baki Muhammed Han'ın İran ile mücadelede kullanılmak üzere Osmanlı'dan silah ve mühimmat istemesi, Osmanlı Devleti tarafından Buhara hükümdarı Baki Muhammed Han'ın bu isteğinin yerine getirilmesi.
- 1649 - Buhara hükümdarı Nezir Muhammed Han'ın oğlu Abdulaziz ile aralarında iktidar mücadelesi başlamasından dolayı Abdulmennan isimli bir elçiyi Payitahta göndermesi ve Osmanlı'dan bu ihtilafın hallini istemesi.
- 1690 - Subhan Kulu Han'ın Küçük Hacı Ali isminde bir elçiyi Payitahta göndererek Türkistan'ın o anki durumu hakkında bilgi vermesi.
- 1700 - Hokand Hanlığının kurulması.

- 1707 - Ubeydullah Han'ın Hoca Muhammed Emin isminde bir elçiyi Payitahta göndererek Padişah'a bağlılığını bildirmesi ve Türkistan'ın o anki durumu hakkında bilgi vermesi.
- 1717 - Ruslar'ın Prens Begovic Çerkeski kumandasındaki bir orduyu Hive Hanlığını istila için göndermesi ve mağlup olması.
- 1719 - Ubeydullah Han'ın yerine tahta çıkan Ebu'l-Fey Han'ın Payitahta elçi göndererek bağlılığını bildirmesi.
- 1721 - Ebu'l-Fey Han'ın Payitahta ikinci defa elçi göndererek İran'a karşı silah ve yardım istemesi.
- 1735 - Hive hükümdarı İlbars Han'ın kısa aralıklarla Payitahta iki defa elçi göndermesi ve İran'a karşı verdiği mücadelede Osmanlı ile ittifak talebi ile silah yardımı istemesi. Bu isteğe karşılık Osmanlı Devletinin silah yardımında bulunması ancak ittifak talebini reddetmesi.
- 1785 - Buhara hükümdarı Seyyid Ebulgazi Han'ın Payitahta elçi göndermesi ve ülkesindeki iç karışıklığa karşı yardım talep etmesi.
- 1786 - Osmanlı Devleti'nin Kırım'ı Ruslardan kurtarabilmek amacıyla Türkistan'da cephe açılabilmesi amacıyla Buhara'ya Alemdar Mehmet Sait Ağa'yı elçi olarak göndermesi.
- 1787 - Osmanlı-Rus savaşının başlamasından dolayı Buhara'ya ikinci bir mektup gönderilerek yeniden Ruslara karşı Türkistan'da cephe açılmasının istenmesi.
- 1798 - Hive hükümdarı Seyyid Ebulgazi Bahadır Han'ın Padişah'a bağlılığını bildirerek Osmanlı'dan ülkesine karşı ilgi beklediğini anlatan mektup göndermesi.
- 1800 - Buhara hükümdarı Haydar Şah'ın bir elçi göndererek Padişaha bağlılığını bildirmesi.
- 1813 - Haydar Şah, Mirza Muhammed Yusuf adında bir elçi ile Osmanlı'dan kendisini Türkistan'ın tek hâkimi olarak tanınmasını istemesi.
- 1820 - Buhara hükümdarının Payitahta elçiler göndererek bağlılık bildirdiğini öğrenen Hokand Hanı Seyyid Muhammed Ömer Han'ın El-hac Seyyid Kurban Efendi adında bir elçi ile Payitahta biat ettiğini bildirmesi.
- 1833 - Hokand Hanı Muhammed Ali'nin Ernezar Kadı Resa ve Abdurrahman Bey isimli iki elçi ile Osmanlı'ya biat isteğini bildirmesi.
- 1834 - Rusların, Hazar'ın doğusuna asker çıkartması. Buhara'ya elçi göndererek Nasrullah Han'ı Hive ve Hokand Hanlıklarına karşı kışkırtması.

- 1837 - Buhara Emiri tarafından Balta Kulu isimli bir elçinin İstanbul'a gönderilmesi.
- 1839 - Hokand Hanı Muhammed Ali, Zahid Hâce-i Gilan'ı İstanbul'a elçi göndererek hanlığı ve komşu hanlıklarla ilişkilerini anlatması.
- 1840 - Hive Hanı Allah-Kulu Han'ın Kutbeddin Efendi adında bir elçiyi Payitahta göndererek Rusların ülkesine yaptığı saldırıları sonlandırması için yardım istemesi.
- 1840 - Buhara Emiri Nasrullah'ın İngiliz Subaylarını tutuklaması ve İngiltere'nin isteği üzerine Osmanlı Devleti'nin İngiliz hükümeti görevlisi Dr. Wolff aracılığıyla Buhara Emiri'ne ve Hive Hanın'a, Şeyhül İslam'ın ise Hive, Hokand ve Buhara'daki dini liderlere tutuklu İngilizlerin serbest bırakılması için mektup göndermesi.
- 1845 - Hudayar Han'ın Hokand hanlığına çıkışı ve Nasrullah Han'ın Hokand'a saldırısını Payitahta şikâyeti.
- 1847 - Hive Hükümarı Muhammed Emin Han'ın Payitahta gönderdiği bir elçi aracılığıyla Rus saldırılarına karşı Osmanlı'dan yeniden yardım istemesi.
- 1848 - Hive Hükümarı Allah Kulu Han'ın Osmanlı'ya gönderdiği mektup ile Rusları barış antlaşması şartlarını bozmaları sebebiyle şikâyet etmesi.
- 1848 - Hive Hükümdarının Şükrullah Eke isimli elçi aracılığıyla Osmanlı Devletinden Rus saldırılarına karşı yardım istemesi.
- 1863 - Osmanlı devletinin İtalyan Tüccarların tutuklanması üzerine Buhara ile İtalya arasında arabulucu olması.
- 1864 - Hokand Han'ı Seyyid Sultan'ın, Payitahta Seyyid Yakub Han Töre isimli bir elçi göndererek askeri yardım istemesi.
- 1867 - Buhara emiri Muzaffereddin'in devam eden Rus saldırılarından dolayı Muhammed Parsa Efendi adında bir elçiyi Payitahta göndermesi.
- 1873 - Hive Hanının Rus işgaline karşı Osmanlı Devletine elçi göndererek yardım istemesi.

5. SONUÇ

Bilindiği gibi Osmanlı Devletinin kurucusu olan Türklerin ataları olan Oğuzlar, yani Türkmenler, Selçuklu ailesi önderliğinde 11. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'ya gelmişlerdi. Bu devirden başlayarak Anadolu Türkleriyle Türkistan Türkleri arasında kopukluklar olsa da devamlı ilişkiler olmuştur.

Osmanlı Arşivlerinde resmi evrak olmamasına rağmen yaklaşık olarak 1514 tarihinde başladığı bilinen ve 1873 tarihinde son Özbek hanlığının da Ruslar tarafında işgal edilmesine kadar süren Osmanlı Devleti Özbek Hanlıkları siyasi ilişkileri İslam dünyasının en büyük ve en güçlü devleti olan Osmanlı devletinden Özbek hanlıklarının daha çok askerî, dinî, sınaî vb. konularda yardım istemelerinden ibarettir. Aslında Özbek Hanlıkları İlhak'a varan isteklerinin yerine Osmanlı'daki teknolojik gelişmeleri takip etseydiler belki de sonuçları farklı olacaktı.

15. Asırdan itibaren Osmanlı Devleti ile Özbek hanlıkları arasındaki ilişkilerde Şii İran'ın ayrı bir rolü vardır. Diyebiliriz ki siyasi ilişkilerin neredeyse tamamına yakınında Safavi devleti ya ana faktör, ya da yan faktör olarak karşımıza çıkacaktır. Özellikle genişleme gayreti içinde olan Safaviler ile Özbek Hanlığı birbirleriyle yaptıkları yazışmalarda birbirlerine kim olduklarını ve ne tür amaçlar güttüklerini izah ederek karşı tarafı yıldırma planlamışlardır. Aynı şekilde Safavi devletiyle Osmanlı Devleti arasındaki yazışmalarda da benzer durum gözükmektedir. Ancak karşılıklı gelip giden mektuplar üç tarafında birbirlerine duydukları nefreti ve husumeti daha da arttırmaktan öteye gidememiştir. Üstelik bu tartışmalar ilerleyen dönemlerde İslam dini içinde mezhepsel oluşacak ayrışmaların da temeli olacaktır.

Mesafelerin uzunluğu, elçilerin Hacca gidip gelmeleri gibi sebeplerden dolayı Osmanlı Devleti ile Özbek Hanlıkları arasındaki ittifak çabaları bazen sonuçsuz kalmıştır. Bununla birlikte Özbek hanlıkları arasındaki ve sülaleler içindeki iktidar savaşları da Osmanlı Özbek ittifakını zedelemiştir. Örneğin Sultan III. Murad'ın Özbek ordusunun modernizasyonu için gönderdiği ve Türkistan'da Leşker-i Rum olarak adlandırılan asker ve askeri uzmanlardan oluşan birliğin, Özbek ordusunun modernizasyonu ve eğitimlerinden çok Abdullah Han'ın otoritesini korumak amacıyla Özbekler arasındaki iç çalkantılarda kullanılması Osmanlı için amaç sapmasına neden olmuştur. Safaviler 10 yılda kaybettiği toprakları bu iç kargaşalar dolayısıyla 6 ay gibi kısa bir sürede geri almayı başarmıştır. Benzer olaylar ilerleyen dönemlerde de yaşanmıştır.

1783'den itibaren Osmanlı Devleti'nin Türkistan siyasetinde büyük bir değişiklik olur. Bunun sebebi Kırım'ın kaybedilmiş olmasıdır. Karadeniz'in Rusya'ya bir nevi kapısı olması dolayısıyla, açıldığından tehlikeyi sezer ve devlet ricali Türkistan devletlerine rica eder, fermanlar gider, Moskof barışı bozmuştur. Kırım'daki Müslümanlar, Türkler esarete düşmüştür. Osmanlı'nın Astarhan kuşatması başarısız olmuştur. Ancak yapılan yazışmalardan görmekteyiz ki Özbek hanlıkları başlarda Ruslar ile yaptıkları ticaretin zarar görmesinden endişe ettiği için Osmanlı Devletine destek olmak istememiştir. Bu durumda ilerleyen dönemlerde teknolojik olarak zayıflayan Özbek hanlıklarının, hızla büyüyen Rusya tarafından işgal edilmekten kurtulamayacaktır.

Osmanlı Devleti bu dönemde Özbek hanlıkları arasındaki iktidar savalarını ve iç karışıklıkları önlemeye çalmışmış, Özbek hanlığına tavsiyeler vermiştir. Ancak Özbek Hanlıkları verilen tavsiyelere pek kulak asmamıştır.

Orta Asya'yı Ruslara bırakmak istemeyen İngiltere, Türkistan hanlıklarıyla iyi ilişkiler kurmak ister. Bu amaçla 1840 sonbaharında Albay Stoddart'ı Buhara'ya, Yüzbaşı Connoly'i ise Hive ve Hokand'a gönderir. Ancak Buhara Emiri önce Albay Stoddart'ı ardından Yüzbaşı Connoly'i casus oldukları gerekçesiyle tutuklar. Osmanlı Devletinin verdiği nasihatlere, uyarılara rağmen Buhara Emiri bu iki İngiliz'i idam eder. Bu hata ilerleyen dönemlerde Türkistan'ın güneyden kuşatılması ve Rusya'nın işgaline hazır hale gelmesini sağlayacaktır.

Başta Osmanlı Devleti, Safaviler ve Özbek hanlıkları arasında başlayan büyüme yarışı neticesinde yapılan hatalar, ilerleyen dönemlerde hem Osmanlı devletine hem de Özbek hanlıklarına çok ciddi zararlar vermiştir. En son 1873 yılında Özbek hanlıklarının Rusya tarafından işgale uğramasıyla Osmanlı-Özbek hanlıkları arasındaki siyasi ilişkilerin süreci tamamlanmıştır.

KAYNAKÇA

- Andican, A. (2009). *Osmanlı'dan günümüze Türkiye ve orta asya*. İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık.
- BOA (1992). *Osmanlı devleti ile Kafkasya, Türkistan ve Kırım hanlıkları arasındaki münasebetlere dair arşiv belgeleri*. Ankara: Başbakanlık Basım Evi.
- BOA (2005). *Belgelerle Osmanlı Türkistan ilişkileri (XVI-XX yüzyıllar)*. Ankara: Başbakanlık Basım Evi.
- Davani, N. & Hatam, J. (2018). Safavi döneminde Avrupa tarzı duvar resimleri: Bir sanat tarihi okuması. *İran Çalışmaları Dergisi*, 2(1), 121-196.
- Gündoğdu, A. (2002). Şiban han sülalesi ve Özbek ulusunun teşekkülü. *Türkler. Yeni Türkiye Araştırma ve Yayın Merkezi Tarafından Hazırlanan Türk Projesi*, Cilt 3. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. ss. 606-616.
- Hammer, J. (2003). *Büyük Osmanlı tarihi*. İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- Hayit, B. (1995). *Türkistan devletlerinin milli mücadeleleri tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.
- Kılıç, R. (1999). Osmanlı-Özbek siyasi ilişkileri (1530-1555). *Türk Kültürü Dergisi*, 437, 523-534.
- Kılıç, R. (2000). Kanuni Sultan Süleyman'ın İrakeyn Seferi (1533-1535) Öncesi Anadolu'da Ortaya Çıkan Bazı Gelişmeler. *Türk Kültürü Dergisi*, 442, 85-102.
- Macit, A. (2008). *Başbakanlık Osmanlı arşiv belgeleri ışığında XIX. yüzyıl Osmanlı Hokand hanlığı münasebetleri* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Saray, M. (2017). *Rus işgali devrinde Osmanlı devleti ile Türkistan hanlıkları arasındaki siyasi münasebetler (1775-1875)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kılıç Schubel, N. (2002). XVI. Yüzyılda Orta Asya'da Politik Düzen: Maveraünnehir-Özbek Hanlığı (Şibanîler) Meşruiyet, Hâkimiyet ve Hukuk: Cilt: 8. Ed. Hasan Celal Güzel vd. *Türkler* (sf. 1081-1101). Ankara: Yeni Türkiye.
- Togan, Z. V. (1981). *Bu günkü Türkîli (Türkitan) ve yakın tarihi*. İstanbul: Enderun Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

The first state creator of the four nations of the Mongol State is the nation of Cuci (Coçi). After the death of Cuci Khan in 1227, we see that the Cuci nation was reorganized by Genghis Khan by making Batu (Sayın) Khan, his second son to establish the Akordu Dynasty (1227-1360), Orda-İçen Khan, his eldest son to establish Gökordu Dynasty (1227-1329).

In 1328-1329, when Mubarak Hodja of the Orda-İçen Khan descended, declared his independence by printing money in the city of Havent, Özbek Khan (1313-1340), the ruler of Altınordu, who descended from Sayın Khan, severely suppressed this rebellion movement and eliminated the Gökordu Dynasty. However, with the death of Berdi Bek Khan (1337-1360) in 1360, the Sayın Han Dynasty ended. After this date, Şiban Khan, the fifth generation grandson of Cuci Khan, and Togay Timur, his thirteenth son and their descendants gained power.

In 1428, after the defeat and killing of the Cumaduk Han, Abulhayir b. Devlet Sheikh whom was a descendant of Şiban Khan was declared Khan with the support of Uzbek tribal leaders such as Kiyat, Mangit, Dürman, Kuşçı, Nayman and Karluk, especially the ruler of Mangit/nogay in 1429, the city of Tura/Tümen which became the centre of the Shiban nation. The state established by the Şiban Dynasty was called the Uzbek Dynasty. According to Abulgazi; because of transition to Islam of the country and nation, starting from the Uzbek Khan period the entire Cuci province was called the Uzbek state. In the fourteenth century Persian historical sources, there are records showing that Cuci nation was started to be called Uzbek nation after Uzbek Khan's epoch.

The Uzbeks, led by Muhammed Şeybani Han (1451-1510), who ended Timurlu domination in Turkestan, established close relations with the Ottoman State and even turned into a kind of political cooperation in the 1500s years.

There is no document on when the relations between the Ottoman Empire and the Uzbek Dynasty started. However, Şah Ismail, Ruler of the state of Safavi, won the battle with Muhammed Şiban Khan in 1510 and after killing Muhammad Şiban Khan, he filled his scalp with hay and we know that he become too unflappable enough to send it to Sultan Beyazid II. This situation shows that Sultan Beyazid II knew the Uzbek Khan Muhammed Şiban and they had relations, even if there was no correspondence recorded.

Although the history of the first correspondence between the Ottoman Empire and the Uzbek Dynasty was not known, it is known that many correspondence between the Ottoman Empire and the Uzbek Dynasty were made and the relations were tried to be kept at the highest level. Especially the oldest Uzbek Dynasty, Bukhara has a particular importance with the Ottoman state.

The first official contact between the parties is that Yavuz Sultan Selim wrote to Ubeydullah Khan in 1514 (before the Battle of Çaldıran) and declared that he was in "the Enemy Country". In this letter written by Yavuz Sultan Selim in Farsi; reported that the people of the

eastern region were tired of the Şia oppression, that the property and honor of the Muslims were in danger and that the abolition was to be prevented.

He also wanted to consolidate the established friendship. In this way, Yavuz Sultan Selim has laid the foundations of the alliance with Turkistan Muslims against Iran in this letter. In his reply to this letter, the Uzbek Dynasty also mentioned the Babür Şah's journeys with Safavids in Turan, where he could not find what he had hoped for.

The political relations between the Ottoman state and the Uzbek Dynasty, which started in approximately 1514 and lasted until the last Uzbek Dynasty was occupied by the Russians in 1873, were consisted of the help demands of The Uzbek Dynastys in military, religious, industrial and similar matters from the Ottoman State which was the biggest and most powerful state of the Islamic world.

The Uzbek Dynasty was divided into two in 1511 (Hive and Bukhara Dynasty) and then in 1700, the Dynasty of Hokand declared its independence and caused the power of the Uzbek Dynasty to be divided. The Ottoman state always recognized the Hive and Hokand Dynasty as rebellious and never gave political assistance to these two Uzbek Khans. However, the Ottoman state never rejected the industrial, religious and cultural demands of these Khans because of the fact that the "Uzbek Khans" were all Muslim and Turkish.

Between 1514-1873, three Uzbek Dynasty sent a delegation of ambassadors to Istanbul many times to provide the support of the Ottoman Empire.

Initially, the cooperation against Iran (Safavi State), the common enemy of both the Ottoman Empire and Uzbek Dynasty, and the demands of the Uzbek Dynastys, later were started to be demanded for internal conflicts and power struggles between the three Uzbek Dynastys which divided into three (Bukhara, Harezm and Hokand Dynastys).

The embassy delegations from the Ottoman Empire first reported their devotion to the Ottoman sultan, and then asked the sultan to fulfill their political, military, religious, industrial and similar demands. Even in the last period of relations, the Uzbek Dynastys wanted to be annexed to the Ottoman State. We understand this situation from the letter sent by Muhammad Masum Khan (Atalık Şah Murat) through a messenger named Muhammad Bedi. In the letter, Atalık Şah Murad wishes that Turkestan would be taken under Ottoman patronage by demanding that an Ottoman Prince or an experienced provincial administrator be sent to Turkistan.

The Ottoman State initially supported the political demands of the Uzbek Dynastys, however, cautiously approached in the later periods, due to the damage of the Muslim community by influencing the struggle between Turkestan Dynastys, and in the further periods, due to

concerns about disrupting peace with Russia. Ottoman State tried to fulfill other demands in military, religious, industrial areas, however, has not been able to fully realize this because of the distance to the Uzbek Dynastys and the distress of foreign policy.

The Uzbek Dynastys, which had fallen into a completely closed state with the rise of internal conflicts, the siege of Iran from the west, England from the south and Russia from the north, lagged technologically. However, Uzbek Dynasty could not get away from the occupation in pieces by the Russians due to its split structure.